

KOMMUNIST I DDR'S EDDERKOPPESPIND

Kurt Viewegs opstigning og fald, 1932-1976

Af Claus Bryld

Med udgangspunkt i et personligt møde skildrer forfatteren den tyske kommunist Kurt Viewegs dramatiske op- og nedture i den socialistiske arbejder- og bondestat DDR. Fra politisk landbrugsekspert over SED's Centralkomité og efterretningsopgaver i Vesttyskland til 'republikflugt' og dom for forræderi mod partiet og staten. For så igen fra midten af 1960'erne at genoptage efterretningsarbejdet, denne gang i ly af en universitetsansættelse i Greifswald og rettet mod Skandinavien. Viewegs skæbne ses af forfatteren som eksemplarisk for tyske kommunister, der efter Anden Verdenskrig vendte tilbage til østzonen fra vestligt eksil.

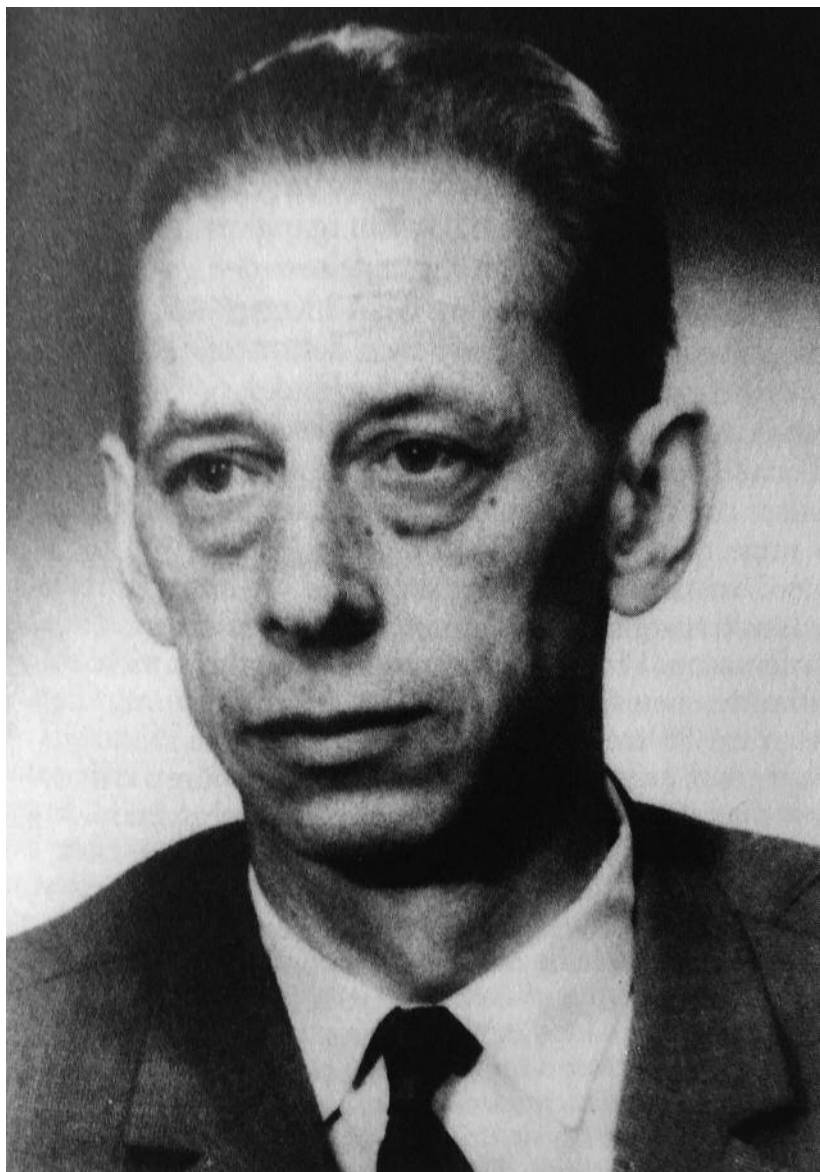
På en liste over oppositionelle i DDR figurerer under overskriften "Opposition aus den Reihen der SED-Führung", altså opposition i selve ledelsen, personer som Franz Dahlem, Max Fechner, Rudolf Herrstadt, Karl Schirdewan og den senere kendte historiker Wolfgang Leonhard. De blev alle udrenset. Under "dissidenter" ser man blandt andre Robert Havemann, Stefan Heym, Wolfgang Harich, Ernst Bloch, Wolf Bierman og Rudolf Bahro, der led lignende skæbner. Andre kategorier af oppositionelle er studenteropposition, kirkelig opposition, fredsbevægelsen og miljøbevægelsen.

sen. Listen er lang og rummer kvinder og mænd fra alle dele af DDR-samfundet.¹ Men én person mangler, nemlig Kurt Vieweg, der var med i ledelsen fra 1949 til 1954 og en vigtig politiker og videnskabsmand indtil 1957, hvor han blev fængslet.

Kurt Vieweg hørte ikke til den allerhøjeste top i DDR, det vil sige permanent medlem af politbureauet, men i laget lige under. Han var medlem af Centralkomiteén og dennes sekretær for landbrugsspørgsmål, generalsekretær for det tyske Bondeforbund og leder af en gruppe, Gesamtdeutsche Arbeitskreis der Land- und Forstwissenschaft (GAK), der havde til formål med legale, men også illegale midler at påvirke det vesttyske bondeforbund og arbejde for tysk enhed på overvejende sovjetiske betingelser. Han arbejdede således også for både den sovjetiske og den østtyske efterretningstjeneste, fra 1950 benævnt Ministerium für Statssicherheit (MfS) eller i folkemunde blot Stasi. Efter sin fængselsstraf fortsatte han fra midten af 1960'erne som IM, såkaldt uofficiel medarbejder, med at arbejde for Stasi – med Norden som sit særlige område. Efter næsten 11 år som Hitler-flygtning i Danmark talte og læste han flydende dansk.

I dag er Kurt Vieweg stort set glemt, både i Danmark og Tyskland, som det indirekte fremgår af Wikipedias liste.² Men fraværet skyldes sikkert også det faktum, at han ikke kan indskrives på linje med andre oppositionelle fra DDR-ledelsen, fordi han trods alle sine lidelser igen tilpassede sig systemet og fortsatte som systemtro kommunist lige til sin død. Eller i alt fald foregiven god kommunist, det vides ikke med sikkerhed. Blot at han tilpassede sig. Først 14 år efter døden blev han ved DDR's sammenbrud lige som flere af de andre oppositionelle juridisk rehabiliteret. Men i moralsk henseende er han ikke kommet på nogen æresliste som dem, der blev nævnt i artiklens indledning. Hvorfor vil blandet andet fremgå af denne artikel.

Artiklen rummer et personligt element, da jeg kendte Vieweg personligt, omend kun i kort tid. I maj 1966 blev Niels Finn Christiansen og jeg af Nordisk Institut ved det daværende Ernst-Moritz-Arndt-Universität i Greifswald, DDR, inviteret til at holde foredrag om det danske Socialdemokratis historie og særligt forholdet til Bernsteins revisionisme. I 1965 havde vi – hver for sig – fået Københavns Universitets guldmedalje for at skrive om emnet. Indbyderen var – Kurt Vieweg, der nu var medarbejder ved universitetet i Greifswald. I det socialdemokratiske dagblad "Aktuel" havde han læst om vores afhandlinger og bad om at få tilsendt et eksemplar af hver. Det fik han fra Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv. Et par måneder senere kom så en invitation til at holde forelæsninger, som vi tog imod. Vi holdt dem på tysk den 10. og 11. maj 1966, hvorefter der fulgte længere diskussioner med instituttets forskere.

Kurt Vieweg, uden dato, men formentlig portrætteret i slutningen af 1960'erne. Sådan så han ud, da Niels Finn Christiansen og Claus Bryld lærte ham at kende i 1966. Hæret af årene og lang tids indespærring, men alligevel med et fast blik i øjnene.

I sit første brev fra august 1965 havde Vieweg kort og på et dansk med enkelte svedismer præsenteret sig selv som Hitler-flygtning.

“Jeg har i trediverne levet som politisk emigrant i København, har været illegal under den tyske besættelse og stod i forbindelse med en gruppe, der tilhørte “Frit Danmark”.

Første aaret efter krigens slut har jeg været med i politisk oplysningsarbejde i de tyske flygtningelejre i Danmark og var her ansat af dansk socialministerium. I 1946 rejste jeg tilbage til Tyskland for at deltage i genopbygningen.

De vil kunne forstaa, at jeg ikke bare fra rent videnskabelig synspunkt interesserer mig for Deres udarbejdelse, men ogsaa fordi jeg føler mig personlig stærkt knyttet til Deres land og dansk arbejderbevægelse.”³

Denne præsentation stemmer overens med beskrivelsen af Viewegs ophold i Danmark i 1930’erne og de første år af besættelsestiden i den videnskabelige biografi, Michael F. Scholz i 1997 udgav om ham. Eneste undtagelse er, at Vieweg ikke nævner, at han allerede da lejlighedsvis arbejdede for den tyske, kommunistiske efterretningstjeneste og dermed samtidig for den sovjetiske.⁴

Udover oplysningen om, at han vendte hjem til Tyskland for at deltage i opbygningen efter 2. verdenskrig, indeholdt hverken dette eller senere breve nogen antydning af, hvad der så var sket for ham mellem 1946 og 1965. I et af brevene anførte han blot, at han oprindeligt var landbrugsforsker, og Scholz beskriver da også, at Vieweg under sit ophold i København studerede på Landbohøjskolen og fra 1943-46 ligeledes studerede landbrugsspørgsmål i Stockholm, som han måtte flygte til efter den tyske undtagelsestilstand i Danmark 29. august 1943.

Brevene indeholdt altså ingen oplysninger om hans personlige skæbne. Men den blev Niels Finn og jeg sat ind i, lige så snart vi den 9. maj 1965 havde sat vores ben i det værelse, universitetet havde reserveret til os på et hotel i Greifswald. Og for to danske studerende blev det en rystende indføring i de brutale magtkampe, der havde udspillet sig i DDR i 1950’erne, og som havde ført til Viewegs personlige fald og dybe ydmygelse som stemplet forræder mod DDR og politisk fange i syv år fra 1957 til 1964. I to timer talte han intenst – på dansk – om sin politiske karriere, sin arrestation og dom, så det virkede, som om han længe havde ventet på at få luft – og to danske studerende kunne ikke udgøre nogen fare. Formentlig havde han også sikret sig, at rummet ikke blev aflyttet, i alt fald virkede hans fortælling dybt personlig og smertefuld, men også kritisk over for det system, der havde sendt ham i fængsel. Der var masser af små detaljer som for eksempel, at han i de to første år af sin indespærring havde siddet alene og ikke haft adgang til nogen som helst informationer udefra såsom adgang til aviser eller bøger. Samme eftermiddag talte han også meget varmt om Danmark, “landet, der flyder af mælk og honning”, som han udtrykte det. I hans erindring var Danmark en ren idyl.

Men lad os følge Viewegs historie gennem de videnskabelige udredninger,

der er kommet efter hans død. Her er Michael F. Scholz' to bøger helt centrale.⁵ Og lad os se hans historie i sammenhæng med DDR's politiske udvikling fra 1945 til 1957. Viewegs skæbne er langt fra enestående, men kan tjene som eksempel på, hvad der ventede mange hjemvendte kommunistiske flygtninge i østzonen efter krigen og for øvrigt også mange kommunister, som havde deltaget i den illegale kamp mod nazismen i selve Tyskland, og som forblev i østzonen efter krigen.

Ungdom og politisk emigration

Kurt Vieweg blev født 29. oktober 1911 og voksede op i Itzehoe og senere Glückstadt i Holsten. Hovedkilden til hans livshistorie indtil 1952 er en beretning om sit liv, han 1. august dette år, altså 1952, afleverede til SED's kontrolkommission, efter at han allerede da var kommet i søgelyset som mulig afviger.⁶

Fra den populære vandrefuglebevægelse kom han efter realskolen i 1930 ind i Hitler-Jugend, hvor han avancerede til Jungbannführer og forblev til 1932. Tyskland stod midt i den ødelæggende store depression, og yderligtgående bevægelser til både højre og venstre var skudt op. Disse brudflader afspejles også i den unge Viewegs politiske valg. I 1931 begyndte han nemlig samtidig at arbejde for den kommunistiske ungdomsbevægelse, Kommunistischer Jugendverband Deutschlands (KJVD), og efter at have forladt Hitler-Jugend blev han formelt medlem heraf i sensommeren 1932 og samtidig af Kommunistische Partei Deutschlands (KPD). Han virkede som instruktør og agitator, blandt andet i forsøget på at vinde de unge i Hitler-Jugend over til KJVD. Han var også, lige som sin kæreste Gertrud Schulze, der senere fulgte ham til Danmark og blev hans livspartner, en kort tid i fængsel på grund af sin politiske aktivitet. Men allerede her i 1932-1933 lærte han i KJVD flere af de folk at kende, som senere skulle komme til at indtage vigtige poster i DDR.

Fra ganske ung havde Vieweg interesseret sig for landbrugsspørgsmål, og fra 1930 frekventerede han en landbrugsskole i Eisleben i Sachsen-Anhalt. Den politiske aktivitet har dog næppe levnet megen tid til studier, og fra Hitlers magtovertagelse 30. januar 1933 blev situationen yderst prekær for de tyske kommunister, der var udpegede som hovedfjenden. Vieweg gik under jorden og blev ansat som landbrugsmedhjælper i Oderbruch i det østlige Brandenburg. Længe kunne han dog ikke gemme sig. I oktober 1933 undgik han kun arrestation ved at rejse over Hamburg til Glückstadt for her med sin bror Helmut's pas at rejse ind i Danmark.

Viewegs over ti år lange ophold i Danmark er belyst i det nævnte værk af

Michael F. Scholz.⁷ Også i Carl Madsens arkiv på Det kongelige Bibliotek og på Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv findes relevant materiale, der dog ikke er benyttet her. Og i Ole Stender-Petersens og ikke mindst Hans-Uwe Petersens arbejder er de generelle såvel som mere specielle forhold for de kommunistiske Hitler-flygtninge skildret. Foruden kommunister inkluderede flygtningegruppen tyske socialdemokrater, jøder og forskellige kunstnere, mest berømt Bertolt Brecht.⁸

Der er ingen tvivl om, at Vieweg var en yderst kompetent 'netværker' og også i stand til at spille forskellige roller, der gav ham indpas i mange danske kredse, også blandt socialdemokrater og borgerlige. I begyndelsen af 1930'erne regnedes København for det vigtigste revolutionære centrum uden for Moskva. Ernst Wollwebers organisation Det Internationale Sømands- og Havnearbejder-Forbund (ISH), som bedrev illegale aktioner rundt om i Europa, inklusive Danmark, havde for eksempel sit kontor i Vesterport-huset i København.⁹ Vieweg var aktiv i denne tyske kommunistiske eksil-modstand mod Hitler, var beskæftiget med Internationale Rote Hilfe (Røde Hjælp) og fungerede også som medarbejder ved den illegale KPD-Abschnittsleitung Nord.¹⁰

Den tyske Moskva-ledelse med Wilhelm Pieck og Walter Ulbricht (den sidste var for øvrigt flere gange i København i 1930'erne) i spidsen havde i 1935 forladt 'ultravenstrelinjen' og tilsluttet sig Kominterns nye folkefronts-linje. Deres tilslutning til den nye kurs skete nok af overbevisning, men virker heller ikke så mærkelig, når man tager i betragtning, hvor truede de tyske kommunister var under deres eksil i Sovjetunionen. De var under hårdt pres. Man regner således med, at Stalins udrensninger af tyske kommunister udslettede flere af dem, der havde været højest placerede i partiet i Weimar-republikken, end det nogensinde lykkedes for Hitler!¹¹

Gennem afdeling "Nord" leverede Vieweg blandt andet materiale til KPD-centralen i Moskva. For eksempel infiltrerede han den danske Oxford-bevægelse og opnåede herigennem informationer om den såkaldte tyske bekendelseskirkes (med Martin Niemöller som den mest kendte) oppositionelle aktiviteter, lige som han gennem den skandinaviske Berlin-korrespondent Jakob Kronika indhentede viden om situationen i Tyskland.¹² Alt sammen under falsk navn eller uden kildernes viden om hans kommunistiske tilknytning.

Det havde muligvis sammenhæng med illegalitetens psykologi og med de hemmelige aktiviteter, at det, man kan kalde 'mistæksomhedens kultur' – og som i hvert fald fra 1930'erne og frem hærgede den kommunistiske bevægelse – også blomstrede under eksilet i Danmark og senere i Sverige. I den lille gruppe KPD-medlemmer – 34 personer i 1940¹³ – var der masser af interne person- og fraktionskampe, ja endda udrensninger, med beskyldninger

for politisk svigt, reformisme, opportunistisk fortielse af kommunistisk engagement, mistænkelig høj levestandard, omgang med borgerlige, ja sågar samarbejde med Gestapo (som faktisk fandt sted i forbindelse med et par arrestationer). Nogle af kampene skyldtes politiske uenigheder, for eksempel om ikke-angrebspagten mellem Tyskland og Sovjetunionen i august 1939 eller om, hvorvidt man skulle rejse tilbage til Tyskland og deltage i modstandskampen mod Hitler dér. Og efter 9. april 1940 gjorde presset fra besættelsesmagten og det danske politi, der delvist samarbejdede med Gestapo, nerverne yderligere flossede. Beskyldninger af forskellig art rettedes også mod Vieweg, men i det lange løb klarede han frisag. Via Frit Danmarks studentergruppe deltog han i illegalt arbejde indtil den nye flugt til Sverige i oktober 1943, og efter 'hjemkomsten' herfra endte han i 1945 som politisk leder af KPD-gruppen i København.

For Vieweg personligt blev det varige indtryk af opholdene i Danmark og Sverige et dybt indtryk af gryende velfærdsstater og en vellykket landbrugs- og socialpolitik. Det gjaldt ikke mindst indtrykket fra de næsten 11 år i Danmark. Det danske landbrug med familiebrug, kreditforeninger og andelsbevægelse samt en høj produktivitet ansås også internationalt for mønstergyldigt, og Stauning-regeringens socialreform fra 1933 og statslige regulering af økonomien under krisen gjorde et stærkt indtryk på Vieweg og formentlig på de fleste af de politiske flygtninge. Danmark kom igennem krisen på en ganske anden og mere vellykket måde end Tyskland, der endte i et fascistisk diktatur med total undertrykkelse af arbejderbevægelsen. I sin levnedsbeskrivelse til SED's kontrolkommission i 1952 skrev Vieweg, at han studerede den danske udvikling med levende interesse.¹⁴

Sin landbrugsinteresse forfulgte han også, dels ved på dispensation at følge undervisning ved Landbohøjskolen lige som senere ved en tilsvarende læreanstalt i Sverige, og dels ved som afdeling Nords 'landbrugseksperter' sammen med en anden at udgive antifascistiske "Bauernbriefe", der skulle smugles ind i Tyskland. Bestræbelserne gav stort set ikke noget resultat – meldingerne tilbage var, at bønderne alt i alt var godt tilfredse – men indtrykket af de danske landbrugsforhold gjorde til gengæld indtryk på Vieweg personligt. Mens kollektiviseringen af landbrugsjorden i Sovjetunionen blev drevet frem med voldelige midler – hvilket Vieweg og andre kommunister i 1930'erne i hvert fald må have anet, selvom de var 'troende' kommunister – kunne han betragte et dansk landbrug, hvor de mindre gård- og husmandsbrug selv under krisen gennemgående opretholdt eksistensen gennem kooperativt samarbejde og derved fik del i stordriftens fordele. Andelsbevægelsens princip om at stemme efter hoveder og ikke efter høveder, altså et demokratisk princip, bidrog til at svække klasse modsætningerne på landet og sikrede både en stor landbrugs-

produktion med en vældig eksport og samtidig fastholdelsen af et differentieret landbrug. Den socialdemokratiske landbrugspolitik efter 1910 satsede på den småborgerlige produktionsenheds, altså familiebrugets, levedygtighed gennem andelsbevægelsen. Og heri var de enige med Det radikale Venstre og delvist med Venstre, der dog efterhånden mere blev partiet for de større bønder.¹⁵

Under inspiration fra svenske, men først og fremmest danske landbrugsforhold udviklede Vieweg i 1944 i to numre af Komintern-organet "Politische Information" en række forslag til en landbrugspolitik i Tyskland efter krigen. Han tog et vist forbehold, sikkert fordi der endnu ikke var kommet klare signaler om dette spørgsmål fra Moskva, men som han fremlagde dem under titlen "Die Bauern und die kommende demokratische Republik" var der tale om en 'demokratisk' og ikke en socialistisk politik med kollektivisering mv. Som følge af krigstidens trængsler, hvor også de tyske bønder til sidst var blevet presset helt i bund, stode han på deres støtte til arbejderklassen i kampen mod Hitler og efter dennes fald på deres støtte til opbygningen af "en kommende demokratisk republik". Han fremlagde et differentieret landbrugsprogram: Kun de store "landbrugstruster" skulle statsliggøres, mens de hårdt ramte småbønder skulle have direkte hjælp fra staten under bibeholdelse af deres ejendomsret og kapitalistiske produktionsmåde, hvilket også gjaldt for bønder med over 20 hektar jord. Udparcelleringen af de store truster og godsjorder til små og middelstore bønder var ikke nogen ideel løsning og kunne ikke blive permanent, men under de givne omstændigheder var den nødvendig for på længere sigt at vinde bønderne for en overgang til højere produktionsformer. Småbedrifterne kunne sikre sig eksistensen gennem "sammenlutning i form af kooperativer (Genossenschaften)" til indsats af maskiner, forarbejdning og afsætning, og demokratiet kunne bevares gennem en ligelig stemmeret. Det lignede i høj grad den socialdemokratisk-radikale landbrugspolitik i mellemkrigstiden.

Som Scholz konkluderer:

"Denne idé om de rationelle landbrugsmæssige familiebrug kunne Vieweg aldrig slippe. I sidste ende udløste den hans personlige tragedie under socialismen."¹⁶

SBZ og DDR's første år

I februar 1946 blev Kurt og Gertrud, der også var flygtet til København i 1937 efter løsladelse fra kz-lejr, gift. Og i juli vendte de sammen med andre kommunister hjem til Tyskland.

Med krigens afslutning i Europa 8. maj 1945 blev Tyskland som bekendt besat af de fire allierede sejrsmagter: Storbritannien, USA og Frankrig besad hver en zone i vest og Sovjetunionen en zone i øst; Berlin var som by delt i fire dele med den sovjetiske i det østlige Berlin.

På omtrent samme tid som ægteparret Vieweg vendte tilbage, begyndte den kolde krig mellem øst og vest, et forhold, som over de næste mere end 40 år satte rammen for den storpolitiske udvikling såvel som for forholdet mellem Vest- og Østtyskland. I vest satsede besættterne på en genoprettelse af et kapitalistisk samfund med frie markeds kræfter og politisk-parlamentarisk demokrati, mens Sovjetunionen i første fase koncentrerede sig om udrensninger, der ramte mere eller mindre vilkårligt, og om skadeserstatninger for de tab, krigen havde påført landet.

Den sovjetiske militæradministrations (SMAD) politik i østzonen (SBZ) lignede i det første par år vestmagternes, når man ser bort fra, at udrensningen altså var hårdere og delvis vilkårlig og skadeserstatningerne langt voldsommere.¹⁷ I første omgang forsøgte man ikke fundamentalt at ændre samfundet efter sovjetisk model, men tillod dannelsen af borgerlige politiske partier, og man bekendte sig udtrykkeligt til en samling af Tyskland. Alt i overensstemmelse med besættelsesmagten. Ovenpå nazismen var kodeordene 'antifascisme', 'demokrati' eller 'folkedemokrati', ikke 'socialisme'. Afgørende her var en jordreform, som opdelte storgodserne i parceller, og industrireformen, der nationaliserede nøgleindustrierne.¹⁸ Den næste fase, fra 1952, blev så "opbygningen af socialismen i DDR".

Også partisystemet blev forandret. I april 1946 blev det socialdemokratiske parti (SPD) og det kommunistiske (KPD) lagt sammen til Sozialistische Einheitspartei Deutschlands (SED) under ledelse af kommunisterne Wilhelm Pieck og Walter Ulbricht samt socialdemokraten Otto Grotewohl (i realiteten en opslugning af SPD i KPD), og de kristelige og liberale partier blev klart underlagt enhedspartiets kurs. De kom til at indgå i "Den nationale front". En yderligere stramning skete i 1948, da SED i leninistisk ånd blev erklæret for "et parti af ny type", det vil sige en tysk kopi af det sovjetiske kommunistparti (SUKP). Også fagbevægelsen (FDGB) og ungdomsforbundet (FDJ) med flere organisationer blev i praksis underlagt SED, sådan at man i hvert fald fra 1949, da DDR bliver dannet som stat, kan tale om et *de facto* etpartisystem.

Efter statens dannelse skete der under Ulbrichts ledelse en 'stalinisering'. Ud fra princippet om "demokratisk centralisme" skulle SED spille den førende rolle i staten, økonomien, kulturen og masseorganisationerne, og der skabtes et meningsmonopol på grundlag af en marxisme-leninisme af stalinistisk tilsnit.¹⁹ I virkeligheden var staten dog ikke suveræn (som Forbundsre-

publikken heller ikke var, men her havde politikerne et større råderum), da partiets linje stadig skulle godkendes af den sovjetiske ledelse, det vil på dette tidspunkt sige SUKP's politibureau med Stalin i spidsen. Sovjetmagten havde også stadig en kraftig repræsentation i Østberlin foruden store troppestyrker, ligesom de østtyske ledere indimellem blev kaldt til samtaler i Moskva. Fra 1950, da Folkekammeret blev oprettet, blev der afholdt valg, men magten lå ikke i Folkekammeret, men i SED's politibureau, der også beherskede Centralkomitéen. Her fastholdt Walter Ulbricht og hans støtter magten op gennem 1950'erne, selvom de et par gange blev truet af en mere moderat linje, se senere. Systemets sikkerhed blev fra februar 1950 nidkært varetaget af "Ministerium für Staatssicherheit", "partiets skjold og sværd", som manges skæbne kom til at afhænge af. Som vi skal se også Viewegs. Jævnside hermed skete der en tidlig remilitarisering, der lige som MfS (Stasi) blev et kerneelement i partiets og statens magt.

Det var inden for denne politiske kontekst – den kolde krig, et delt Tyskland og et i praksis østtysk etpartisystem – Kurt Vieweg skulle skabe sig en karriere, og intet i de første år tyder på, at han forholdt sig kritisk over for partiets linje under de eksisterende forhold. For en kommunist spillede pligt-opfyldelse og lydighed over for partiet en afgørende rolle, og hvis Vieweg på dette tidspunkt havde tvivlet, ville det være fremgået af kilderne.

Ved hjemkomsten i 1946 blev Vieweg medlem af SED; der forelå en positiv "kadrebedømmelse" af ham, og som en anerkendt landbrugseksperter blev han ansat i Halle i landet Sachsen-Anhalt,²⁰ som han kendte fra sit gamle arbejde i KJVD. Her blev han organisationsleder i Landesverband der Vereinigung der gegenseitigen Bauernhilfe (VdgB). Den korteste oversættelse til dansk er nok "Bondeforbundet". Det var udgået af Jordreformkommissionens arbejde 1945-1946, og dets opgave var at medvirke til udførelsen af partiets politik på landbrugsområdet.

Ved krigens slutning og årene umiddelbart efter herskede der over hele Tyskland en udpræget nødstilstand i både byerne og på landet. Samtidig var landbefolkningen svulmet op, fordi mange havde forladt de større byer for at søge tilflugt på landet, og for SBZ's vedkommende var der kommet 3,6 millioner flygtninge til fra østområderne. Den første opgave måtte derfor være at producere fødevarer til den sultende befolkning.²¹

Den marxistisk-leninistiske opfattelse af landbrugs- eller bondespørgsmålet hvilede på skrifter af Marx og Engels, og i særdeleshed af Lenin, som i sit sidste leveår udkastede en såkaldt "kooperativplan". Den blev også basis for de tyske kommunisters agrarprogram, som blev udarbejdet af eksilanterne i Moskva 1944, og som satsede på en samfundsmæssiggørelse af de vigtigste produktionsmidler på landet og et forbund mellem bønder og arbejdere –

heraf også branding af DDR som “bonde- og arbejderstat”. Udviklingen mod stordrift på landet skulle foregå gradvis. Da bøndernes drift i teknisk henseende var tilbagestående, måtte der indledes en energisk politik med sigte på en kooperativ driftsmåde, der kunne sikre dem de nødvendige redskaber og maskiner. De brede bondemasser skulle føres frem til et højere økonomisk og produktionsmæssigt stade. Programmet sondrede mellem en række klasser på landet med forskellige interesser: med indtil en halv hektar jord defineredes bønderne som proletariske eller halvproletariske, med 10 hektar som middelklasse, over 20 hektar som småkapitalistiske, over 50 hektar som middelkapitalistiske og endelig storgårdene og godserne med over 100 hektar som rent kapitalistiske. Ligesom man i Sovjetunionen efter borgerkrigen måtte indstille bestræbelserne på at oprette kollektivlandbrug, kunne kollektivisering ikke i første omgang være målet i Tyskland (i de første år efter krigen så Sovjetunionen og dermed de tyske kommunister programmatisk Tyskland som et hele, og Sovjetunionen mente som nævnt, at østzonen skulle være demokratisk-antifascistisk, men ikke socialistisk). Alle kræfter på landet – storgodserne undtaget – måtte forenes om at frembringe så mange næringsmidler som muligt og forsyne industrien med råstoffer til forarbejdning.

Jordreformen i 1945-1946 fulgte overvejende disse principper. Og den skulle samtidig tjene til likvidering af fascismen, som det blev udtrykt. De store godsejere, junkerne, og de storindustrielle regnedes for Naziregimets hovedstøtter, og eksproprieringen af godser over 100 hektar og uddeling til flere end 210.000 nye småbønder med ca. 8 hektar til hver blev hilst velkommen helt ind i CDU-kredse i både øst og vest. Det skete under sloganet “Junkerland in Bauernhand”. Indtil 1947 var der bestræbelser på at gøre det samme i Vesttyskland, men de strandede, blandt andet på grund af modstand mod den radikale måde, eksproprieringen foregik på i Østtyskland.²² I disse år uddybedes kløften mellem de to samfundssystemer.

Udparcelleringen skabte et mere retfærdigt system på landet i Østtyskland, men hjalp naturligvis ikke på produktiviteten i landbruget. Jordlodderne var små og redskaber og dyrkningsmetoder gammeldags. Det var blandt andet det, det nye Bondeforbund skulle forsøge at hjælpe på. Efter jordreformforordningen skulle det inspirere til ny- og småbøndernes selvhjælp og forvalte de landøkonomiske produktions- og bedriftsmidler. Eksproprierede redskaber og maskiner fra storgodserne blev samlet i maskinparker, senere kaldet Maschinen-Ausleihstationen (MAS) til udlån hos bønderne; de skulle samtidig tjene det ideologiske formål at være “arbejderklassens vigtigste støttepunkter på landet” og befæste alliancen mellem arbejdere og bønder.²³ Ad frivillighedens vej skulle der dannes kooperativer eller med et andet ord kollektiver på landet.

I efteråret 1946 blev Vieweg vicelandssekretær i Bondeforbundet i Sachsen-Anhalt, og han avancerede hurtigt til landssekretær sammesteds. Som medarbejdere samlede han en kreds af blandt andre gamle kammerater fra eksilet. Og allerede året efter, i november 1947, steg han til tops som generalsekretær for den centrale ledelse af det landsdækkende Bondeforbund (ZVdgB), blandt andet fordi partitoppen ønskede en pålidelig kommunist på posten for at imødegå indflydelsen fra medlemmer af CDU og LDPD (Det liberal-demokratiske parti), der stadig spillede en rolle og især repræsenterede et lag af 'storbønder' med mellem 20 og 100 hektar jord, som SED modarbejdede. Enhver bonde med over 20 hektar jord blev rubriceret som borgerlig og fjende af en socialistisk udvikling. Vieweg blev også medlem af den indflydelsesrige østtyske Deutsche Wirtschaftskommission (DWK), der var forløberen for en DDR-regering, og hvis arbejde efterhånden bidrog til at drive en permanent opdeling af Tyskland frem.²⁴ Han var også en efterspurgt foredragsholder, ikke blot på bondemøder, men ligeledes på universiteter og i andre videnskabelige fora. Her fremhævede han til stadighed det selvejede familiebrug, støttet af Kooperationen, som det mest rationelle.

I maj 1948 skete der et skifte i den sovjetiske Tysklandspolitik med store følger for østzonen. SMAD meddelte officielt SED-ledelsen, at der "faktisk" var "sket en opdeling af Tyskland i to dele, som udvikler sig efter forskellige love". Østzonen skulle opbygges efter modellen "det nye demokrati". Efterfølgende erklærede Wilhelm Pieck, at østzonen orienterede sig imod Sovjetunionen og folkedemokratierne – det var ikke noget nyt, men her blev det erklæret officielt. Hvis der blev dannet en stat i vest, som der var udsigt til, indbefattede den nye kurs også en selvstændig statsdannelse i øst, hvor "et parti af ny type" ville indtage ledelsen. Men Pieck understregede samtidig, at kampen fortsat gjaldt hele Tyskland.²⁵ Man arbejdede stadig for tysk enhed, men naturligvis på egne præmisser.

Nyorienteringen, som den kaldtes, førte samtidig til en stalinisering af partiet, anført af Walter Ulbricht, som i september 1948 på SED's vegne fordømte Titos mere selvstændige kurs i Jugoslavien og i særdeleshed hans agrarpolitik. Klassekampen skulle generelt skærpes, og på landet skulle der føres en uforsonlig kamp mod storbønderne og dermed udryddelse af alle selvstændige bondebrug med over 20 hektar jord. Denne linje var Vieweg for så vidt enig i; han så sit Bondeforbund som repræsentant for små- og middebønderne, selvom mange af de større bønder var medlemmer af SED og aktive i ledelsen af Bondeforbundet. Til gengæld satte han grænsen ved 50 hektar, et mål, som i gammelkommunisternes øjne (medlemmer fra 1920'erne) forekom alt for højt; bønder med så megen jord var "kulakker", det vil sige udbyttere. Den mere moderate linje, som Vieweg stod for – uden at det

på dette tidspunkt havde ført til konflikter med Ulbricht og co. – blev indirekte hjulpet af, at Stalin i december 1948 på et møde i Moskva personligt pålagde SED-lederne at holde sig tilbage med den ellers planlagte socialistiske opbygning. Man måtte ikke systematisk angribe den private ejendomsret, og man skulle – hed det nogle måneder senere – oprette en national front og også appellere til tidligere nazister og militærfolk over hele Tyskland. Det vigtigste var at tilvejebringe enhed og fred i Tyskland. SED skulle også diskutere en fællestysk forfatning. Måske ville den ikke umiddelbart være gennemførlig, men diskussionen skulle ifølge Stalin tjene til at forberede folk åndeligt på enheden. “Når denne idé bliver forankret i menneskenes hoveder, kan man ikke mere ødelægge enheden”.²⁶ Stalin havde storpolitiske hensyn at tage, og ‘tysklandsspørgsmålet’ var i disse år et brændende internationalt spørgsmål. Sovjetunionen satsede stadig på en mulig enhed på gunstige vilkår og ville for alt i verden undgå en tysk genoprustning eller Atlantpagt-medlemskab (pagten var på tegnebrættet).

På SED’s første partikonference i Berlin i januar 1949 oprettedes et sekretariat for Centralkomitéen, som skulle støtte det i gennemførelsen af beslutninger og udarbejde oplæg med mere, og her blev Vieweg på Ulbrichts initiativ optaget. Det bestod kun af fem mand (ja, SED var patriarkalsk), to fra politbureauet (dog først kaldet sådan fra 1950) – herunder Ulbricht selv – samt tre andre, deriblandt Vieweg som generalsekretær for Bondeforbundet. Han blev også valgt til Centralkomitéen som sekretær for landbrugsspørgsmål og var hermed nået til tops i SED og landets ledelse. Der manglede kun et politbureau-medlemskab.

Infiltrations- og efterretningsarbejde

Valget i vestzonerne 14. august 1949 viste, at befolkningen her ønskede et demokratisk-parlamentarisk system. Det vesttyske kommunistparti, KPD, led et stort nederlag og blev af SED’s ledelse kritiseret for ikke at have slået tilstrækkeligt på ‘det nationale spørgsmål’.²⁷ 15. september blev den vestorienterede CDU’er, Konrad Adenauer, valgt til kansler i den nye Forbundsrepublik, og dagen efter fløj Ulbricht, Pieck og et par andre til Moskva, hvor Stalin godkendte især Ulbrichts ønske om at danne en provisorisk regering. Statsdannelsen i vest accelererede altså en lignende udvikling i øst, og 7. oktober 1949 blev Den Tyske Demokratiske Republik – DDR – officielt udråbt.

Den tyske samling spøjte dog stadig i begge de nye stater, selvom Adenauer klart foretrak en vestintegration. For DDR’s vedkommende blev Stalin ved med at presse på for, at SED skulle gøre mere for at opnå en løsning. Vieweg var meget positiv over for tanken, og da politbureauet gav ham i opdrag at

arrangere en “fællestysk bondekongres”, gik han begejstret ind i arbejdet. Nu fulgte en lang proces, hvor han og hans medarbejdere forsøgte at skabe kontakt til det vesttyske, borgerlige Deutsche Bauernverband; det lykkedes at holde et fælles møde i Bonn i januar 1950, dog begrænset til videnskabsmænd inden for land- og skovdrift. KPD, som var imod initiativet – partiet lå generelt til venstre for SED – sørgede også ved forskellige provokationer for, at det mislykkedes.²⁸

I maj 1950 lykkedes det dog at afholde et større fællestysk bondemøde i Eisleben, DDR. Her talte Vieweg hårdt imod Marshall-planen, som han mente sammen med den europæiske handelsliberalisering ville ødelægge det vesttyske landbrug. Det var bedre, at Øst- og Vesttyskland handlede indbyrdes. I DDR derimod var landbrugspolitikken i god gænge ved, at “de kooperative og private initiativer indtog og ville beholde en betydelig plads ved siden af den statslige sektor”.²⁹ Der dannedes nu en Gesamtdeutscher Arbeitskreis der Land und Forstwirtschaft (GAK), Fællestysk arbejdskreds for land- og skovøkonomi, med et fælles sekretariat i Berlin, reelt ledet af Vieweg. De vesttyske repræsentanter var dog overvejende kommunister.

Allerede før SED's tredje partikongres i juli 1950 var udrensningsprocesserne i Østeuropa begyndt,³⁰ og på sovjetisk initiativ nedsatte kongressen en Central Partikontrolkommission (ZPKK) til prøvelse af partimedlemmer af forskellige masseorganisationer og af dem, der havde været i eksil eller i krigsfangenskab i vestlige lande. Kadrevurderingerne skulle tjene til disciplinering og udelukkelse af enhver afvigelse fra “den marxistisk-leninistiske klassekamps revolutionære linje”. I første omgang gik de skandinaviske eksilanter dog fri for nærmere undersøgelse, således også Vieweg, men trods tidligere gennemførte ‘prøvelser’ faldt mange tidligere eksilanter for de nye undersøgelser og blev ekskluderet eller fængslet.³¹ Stasis senere leder, Erich Mielke, viste i denne første bølge sin vilje til at gå grundigt til værks over for enhver form for afvigelse ud fra hans partimålestok. En ‘forkert’ kontakt under eksilet var tilstrækkelig grund til udrensning.

Gesamtdeutscher Arbeitskreis (GAK) indgik i Bondeforbundet, der nu efter direktiv fra den tredje partikongres om at forstærke aktiviteten i vesten oprettede en afdeling dér. Den skulle arbejde sammen med KPD, og GAK fik midler til at oprette et kontor i Frankfurt am Main. I Forbundsrepublikken var der både på venstre- og højrefløjen stor modstand mod den foreslåede genoprustning, og den åbne grænse gav SED store muligheder for at føre propaganda i vesten. Man skulle slå på ‘nationale’ strenge og både appellere til CDU og CSU, til nationalkonservative og til det socialrevolutionære højre i traditionen fra det ikke-nazistiske højre i Weimartiden. Det gjaldt selv et samarbejde med den såkaldte Sorte Front af “revolutionære nationalsocialister”

omkring den oppositionelle nazist Otto Strasser, der dog først vendte hjem fra Canada til Tyskland i 1955. Et nyt parti med hans tanker, som man også fra østtysk side ville fremme, hed Deutsche Soziale Partei (DSP). Ligesom bladet "Das Land" og senere "Wir Bauern" blev det finansieret af DDR. GAK nærmede sig også tidligere nazister, der havde arbejdet i Reichnährstand (Nazi-Tysklands korporation for landbruget, der først blev opløst i 1948). En fællestysk agrarplan, som GAK udarbejdede, var skruet sammen af Vieweg og disse folk. Den indeholdt også elementer af socialdemokratisk-radikal landbrugspolitik, som var en inspiration fra Danmark.³²

Historien om GAK kunne fortjene en selvstændig behandling, men kan kun kort berettes her. Meningen med organisationen var som nævnt, at den gennem propaganda og infiltration skulle påvirke opinionen i Forbundsrepublikken imod den tiltagende binding til vesten og arbejde for en udbredelse af den sovjetisk/østtyske opfattelse af et samlet Tysklands rolle, nemlig som en neutral, nedrustet stat, der ligesom efter 1. verdenskrig i hvert fald delvis hældede mod Sovjetunionen og ikke mod "den anglo-amerikanske imperialism".

Men fra november 1951 fik Vieweg også til opgave at opbygge et *illegalt* apparat, der skulle arbejde konspirativt i vesten og indhente efterretninger under dække af GAK. Opgaven var spionage og kontakt med eventuelle meddelere i Forbundsrepublikken. Bagved stod efter aftale med russerne en ny østtysk spionagetjeneste, Aussenpolitischer Nachrichtendienst (APN), under ledelse af statssekretæren i udenrigsministeriet, Anton Ackermann, der også var medlem af Centralkomiteéns sekretariat.³³ Det vides ikke, om Vieweg selv gik ind for opgaven, men han kunne i hvert fald ikke sige nej, uden at det ville have fået alvorlige følger for ham og måske også hans kone. Ackermann var den egentligt ansvarlige, men også Gerhard Heidenreich og den unge Markus Wolf blev koblet på. Forbindelsen til KGB varetog Herbert Hentsche.³⁴

Den dobbeltstrategi, især Sovjetunionen forfulgte indtil begyndelsen af 1950'erne – på den ene side at ville opbygge et folkedemokrati i Østtyskland og på den anden side at plædere for tysk enhed på visse betingelser – var paradoksal. Man spionerede og intervererede i den anden stat, samtidig med at man appellerede til samling.³⁵ På landbrugsområdet var betingelsen fra DDR's side, at jordreformen fra 1945 skulle gælde i hele Tyskland, og senere krævede man også, at Forbundsrepublikken ikke måtte indtræde i en europæisk landbrugsunion, som det skete med Romunionen i 1957.

Det østtyske dobbeltprojekt var dømt til at mislykkes, da man ikke både kunne modarbejde Forbundsrepublikken og forvente lydhørhed for sine politiske ønsker. Og den efterretnings- og propagandavirksomhed, der fulgte

Kurt Vieweg på toppen af sin karriere som generalsekretær for Bondeforbundet. Her aflægger han beretning, formentlig i begyndelsen af 1950'erne.

med som forsøg på at præge opinionen i Vesttyskland, løb ligeledes ud i sandet. Allerede i slutningen af marts 1952 blev GAK-komplekset afsløret af vesttyske aviser, og samarbejdet mellem kommunister og gamle nazister vakte skandale. Fra sommeren afbrød APN det operative samarbejde med Vieweg. I mellemtiden var han fra sovjetisk side blevet foreslået som en af flere vice-ministerpræsidenter – Vieweg stod på god fod med Vlaimir Semjonov fra den sovjetiske kontrolkommission og senere Sovjets første Højkommissær i DDR – men dette blev dog afvist af politbureauet, og herefter var hans politiske fremtid ret pludseligt blevet usikker. Han måtte også udtræde af Centralkomiteéns sekretariat, dels på grund af kritik af GAK's og Bondeforbundets arbejde og dels som følge af de undersøgelser af hans løbebane, kontrolkommissionen og efterhånden også Stasi nu var ved at foretage. Endelig meddelte politbureauet i november 1952, at han blev overført til Deutsche Akademie der Landwirtschaftswissenschaften (Det tyske akademi for landbrugsvidenskab), så hans tid som generalsekretær for Bondeforbundet også var ude.

I marts og april 1952 fremsatte Sovjetunionen to forslag til tysk genforening, kendt som “Stalin-noten”.³⁶ Strengt tager var der tale om flere noter, og da de blev afvist af vestmagterne, gav Stalin efter ønske fra DDR-ledelsen endelig grønt lys for en forcering af “opbygningen af socialismen”. Det var først her, det endelig blev klart, at DDR permanent skulle bestå som enkeltstat, og at Ulbrichts arbejde for enkeltstatslighed havde sejret over den mere enhedssøgende linje (denne proces blev dog først afsluttet i 1957, se senere). Sværindustrien skulle nu, også af militære grunde, prioriteres, og en kollektivisering af landbruget blev en politisk mulighed. Med opskrining af arbejdsnormerne uden økonomiske kompensationer steg presset på arbejderne i byerne, og dette førte i juni 1953 til opstanden i DDR's store byer, den såkaldte 17. juni-opstand. Også på landet var pligtafleveringerne blevet sat op og udløste sammen med den generelle utilfredshed aktioner imod lokale SED-funktionærer og deres kontorer, aktioner, som blev slået ned med militære midler. Regimet blev reddet af sovjetisk militær, men havde demonstreret, hvor skrøbeligt det var. Efter Stalins død 5. marts 1953 var SED's ledelse slået ind på en mere moderat “ny kurs”, men for sent.³⁷

Efter en kort periode under “den nye kurs” genoptog partiet og staten sine bestræbelser på socialisering af industrien og yderligere kollektivisering af landbrugsjorden. Med jordreformen 1945-46 var ca. 28 pct. af jorden blevet eksproprieret og som tidligere nævnt uddelt til over 210.000 småbønder som privatejendom. Men med “opbygningen af socialismen” efter sovjetisk model måtte små- og mellembedrifterne nu også gradvis inddrages i kollektiv stor-drift. Sammenslutningen i produktionskooperativer, som kollektiver blev kaldt, stødte dog på kraftig modstand, og derfor blev der fra 1953 lagt pres

på bønderne med forskellige tvangsforanstaltninger og chikanerier, for at de skulle tilslutte sig disse. Titusinder opgav deres gårde og blev industriarbejdere eller flygtede til Forbundsrepublikken. Og politikken førte heller ikke til en større produktion af landbrugsvarer, i lange perioder var der mangel på kød, frugt, grøntsager med mere. Store landområder lå øde hen, fordi "nybønderne" havde forladt dem. Hvor kollektiverne i 1953 dækkede 12,7 pct. af den dyrkbare jord, var det i 1960 84,1 pct. med næsten en million medlemmer, og i 1964 erklærede Ulbricht kollektiviseringen for succesrigt fuldendt.³⁸ På langt sigt fik den forfejlede landbrugspolitik stor betydning for DDR's forfald.³⁹

Fra partispids til partifjende

I 1953 blev Vieweg som nævnt ansat ved det nyoprettede Deutsche Akademie der Landwirtschaftswissenschaften, hvor han blev direktør for Institut für Agrarökonomik. Han var altså stadig en del af DDR's elite. I 1955 forsvarede han en doktorafhandling om landbrugsspørgsmål under socialistiske produktionsbetingelser, og kort efter udnævntes han til professor ved akademiet. Sikkerhedsorganerne var nu på femte år i gang med undersøgelser af hans fortid, men også af hans *samtidige* gøren og laden. Meget tyder på, at han ikke var sig farerne bevidst under det udrensningsregime, der var begyndt i 1952 – i april 1952 var over 150.000 partimedlemmer allerede blevet ekskluderet – og at han følte sig sikret gennem sine tidligere tætte forbindelser til de partispidser, der var gået sejrrikt ud af magtkampen efter Stalins død, ikke mindst Ulbricht, hvis kurs han også udadtil støttede. Han optrådte i alt fald mere frimodigt og åbenhjertigt, end det var velset fra lidt lavere planer i det strengt hierarkiske parti, og hans videnskabelige karriere skaffede ham nye fjender på halsen. I december 1955 skrev medarbejderne ved instituttet således til den centrale partikontrolkommission (ZPKK) med en kopi til Stasi. De beklagede sig over deres chef som en "hovedhindring" for deres faglige og politiske arbejde og ytrede mistanke om, at han kunne være blevet "et værktøj i fjendtlige agents hænder" eller på egen hånd handlede imod partiets interesser.⁴⁰

Kontrolkommissionens undersøgelser mod Vieweg gik tilbage til 1951 og byggede især på udsagn fra kommunister fra emigrationen i Danmark og Sverige, der for de flestes vedkommende tillagde Vieweg allehånde fejl: at han ikke havde overholdt partiets regler og henstillinger, at han havde været for glat i sin omgang med ikke-kommunister, havde været bekendt med trotskister, havde opført sig fejlt og opportunistisk, havde haft en højere levestandard end de andre, ja endog at han havde været SA-mand før sin flugt, og at han i det danske eksil havde samarbejdet med Gestapo.⁴¹ For en nutidig betragter virker

anklagerne ekstreme til det groteske, som et udtryk for 'mistænksomhedens kultur', når den er værst. Det drejede sig om udokumenterede rygter, der i løbet af sagsbehandlingen endte som 'fakta'. Måske havde Vieweg under sit lange ophold i Skandinavien tilegnet sig en frimodighed og et frisprog, som var naturligt i Danmark og Sverige, men som ikke passede til den tendentielt paranoide mentalitet i 1950'ernes SED-stat. Der gik også brudflader mellem dels dem, der var blevet i Tyskland under Hitler, og vestemigranterne – herunder de tyske spaniensfrivillige – og dels mellem disse og de folk, der som Ulbricht og andre havde været i Moskva under krigen. Under udrensningerne var vestemigranterne særligt udsatte, da de mistænkte for at være blevet inficerede med borgerlig eller socialdemokratisk smitte. Særligt ivrige forfølgere af Vieweg var Paul Laufer fra kontrolkommissionen og Hermann Matern samme sted – og ligeledes medlem af politbureauet – men også Markus Wolf var involveret. I juli 1952 bad kontrolkommissionen Stasi om at overvåge Vieweg, da man regnede ham for 'partifjende' med planer om 'republikflugt'.⁴²

I 1957 nåede modsætningerne mellem Vieweg og partiledelsen – eller først og fremmest partiledelsens modsætning til ham – et højdepunkt, der kulminerede i en ideologisk kamp om landbrugspolitikken. Allerede i 1956 var Viewegs tillid til partiets politik og formodentlig til den stalinistiske udgave af kommunismen blevet rystet, først ved afsløringen af Khrusjtjovs hemmelige tale om Stalins forbrydelser på SUKP's 20. partikongres i februar og derefter ved den sovjetiske invasion af Ungarn om efteråret. Imre Nagy's skæbne ramte ham hårdt; Nagy var også landbrugsspecialist, havde blandt andet studeret i København og var lige som Vieweg, der var hans bekendte, inspireret af andelsbevægelsen.

Trods SED's stramme kurs, eller måske snarere derfor, var der opstået flere oppositionelle grupper i DDR. I sommeren 1956 udviklede den kendte filosof og SED-medlem, Wolfgang Harich, en "platform", der sigtede på "en socialistisk demokratisering af DDR og en fredelig genforening af Tyskland". Der skulle indledes et samarbejde med SPD, og med hensyn til landbruget skulle den forcerede kollektiviseringsproces opgives⁴³ (lige som det faktisk skete i Polen og Ungarn efter 1956). Der var ingen direkte kontakt mellem Vieweg og Harich, men i november samme år trådte den første også ud i åben opposition. Han ville ændre landbrugspolitikken grundlæggende med en bremsning af kollektiviseringen og afleveringspligten samt fremme af fami-liebruget, og han afviste at *twinge* bønderne ind i kollektiverne. Hans nye programudkast på vegne af instituttet var udarbejdet sammen med hans assistent, Marga Langendorf, der var 21 år yngre end ham.⁴⁴ Da Viewegs efterfølger som CK-sekretær for landbruget, Erich Mückenberger – en hardliner – fik nys om udkastet, afviste han det straks som et angreb på partiets landbrugspolitik og

mobiliserede instituttets medarbejdere mod Vieweg og Langendorf. I første omgang skete der ikke mere, mens der derimod blev grebet hårdt ind mod Wolfgang Harich, der blev udråbt som leder af en "statsfjendtlig gruppe" og fængslet. Ved en skueproces idømtes han af DDR's højesteret i marts året efter 10 års fængsel.⁴⁵

Efter en foreløbig afvisning af Vieweg/Langendorfs reformprogram som værende "i modsætning til partiets marxistisk-leninistiske generallinje" stemplede Ulbricht det på et Centralkomitémøde 30. januar 1957 som "kontra-revolutionært" og et forsøg på at gennemføre "kapitalismens restauration i landbruget". På denne måde kunne man ikke stræbe efter tysk enhed, den kunne kun ske ved en styrkelse af arbejder- og bondestaten og gennem et nederlag for den vesttyske militarisme, som igen var kommet til magten.

Den videre proces var dermed givet. Den 18. marts 1957 begrundede kontrolkommissionen sin eksklusion af Vieweg og Langendorf af partiet med deres "Parteifeindliches Vorgehen gegen die Partei" (med en meget sigende pleonasme). Kontrolkommissionens tidligere undersøgelser af Viewegs fortid spillede med ind. Og 26. marts behandlede politbureauet kommissionens rapport sammen med en beretning om "Harich-gruppen" og nåede til samme resultat. Spillet var ude for Vieweg og hans assistent. Han fik at vide, at Ulbricht havde sagt, at han ikke var "richtig im Kopf". Og den danske kommunistiske avis' korrespondent i Østberlin, Helge Larsen, som havde gode forbindelser til Stasi's leder, Ernst Wollweber (der var ved at falde i unåde og snart blev afløst af Erich Mielke) advarede ham. Vieweg og Langendorf følte jorden brænde under sig, og samme dag flygtede de over Vestberlin til Forbundsrepublikken. Da Gertrud to uger efter uventet besøgte ham i Darmstadt, meddelte hun ham, at Stasi ikke kunne forstå årsagen til hans flight, og at han havde frit lejde til at vende hjem. Til gengæld forsikrede han hende om, at han ikke var kæreste med Langendorf og bad hende om at tage tilbage til østdelen og forsikre ledelsen om, at han ikke ville modarbejde DDR i vesten.⁴⁶ Han tøvede med at vende tilbage på grund af frygt for Ulbrichts reaktion.⁴⁷ Gertrud Vieweg, der arbejdede på den danske redaktion af "Radio Berlin International" (RBI), fulgte efter alt at dømme partilinen og var næppe enig med manden i hans udfordring af partitoppen.⁴⁸ Det betød dog ikke, at hun ikke var loyal over for ham.

Løftet om ikke at modarbejde DDR opfyldte Vieweg stort set i de syv måneder, han opholdt sig i Forbundsrepublikken – eneste undtagelse var nogle læk til en britisk agent, der udgav sig for at være Labourpartiets landbrugs-specialist. Et tilbud fra amerikanerne om at fortsætte sin videnskabelige karriere i USA afslog han. Han fik forbindelse med den tidligere kommunist Herbert Wehner – nu indflydelsesrig socialdemokrat – som han kendte fra

eksilet i Sverige, hvor Wehner var kommunist, men kontakten endte uden konkrete resultater for eksempelvis en tilnærmelse mellem de to partier eller stater.

Trods denne loyale opførsel blev Viewegs flugt – for det var allerede forbudt at forlade DDR uden tilladelse *for* Murens opførelse i 1961 – af de østtyske efterretningstjenester og ledelsen set som yderst skadelig for DDR's renommé. Og frem for alt sad han inde med sensitiv information om spionagen mod Forbundsrepublikken, som han jo selv havde været med i som leder af GAK. Han kendte alle de konspirative netværk i Forbundsrepublikken, men afslørede som nævnt efter alt at dømme meget lidt. Han havde ikke forladt sit politiske ståsted som kommunist.

Vieweg ville egentlig helst til Jugoslavien, hvis kurs han sympatiserede med, men netop i 1957 nærmede landet sig igen Sovjetunionen, hvorfor det ikke var opportunt for hverken Vieweg eller Jugoslavien. Opholdet i vesten blev ifølge hans egne senere beretninger til de østtyske myndigheder ikke nogen succes. Allerede kort efter flugten havde han som beskrevet via sin kone fået tilbud fra Stasi om at kunne vende tilbage til DDR uden at blive straffet. Og samme besked kom særskilt fra Markus Wolf. Sandsynligvis stoledes Vieweg efterhånden på disse løfter, 19. oktober 1957 vendte han i hvert fald tilbage til DDR. Fire dage senere vendte også Langendorf hjem.⁴⁹

Processen mod Vieweg

Viewegs tilbagekomst skete i en højspændt periode mellem Øst- og Vesttyskland. Samme dag som han vendte hjem, trådte den såkaldte Hallstein-doktrin, som gjorde et lands anerkendelse af DDR ensbetydende med et brud med Forbundsrepublikken, i kraft. Dagen bød også på afslutningen af et Centralkomité-møde, hvor Ulbricht fik gjort op med sine modstandere i politibureauet – endegyldigt skete det dog først i februar 1958 med Erich Honecker som eksekutor. Trods lobhudlinger af de nye sovjetledere forblev DDR stalinistisk. Som en anden politisk flygtning fra DDR, litteraturhistorikeren Alfred Kantorowitz, skrev: “At forvente afstalinisering af Ulbricht ville være det samme som, hvis man havde betroet Himmler at afnazificere”.⁵⁰

Det samme gjaldt Erich Mielke, der nu også formelt havde afløst Wollweber, som var Ulbricht-modstander. I Mielkes hoved kunne Viewegs hjemkomst netop denne dag tyde på, at han havde været i vesten for sammen med SPD at konspirere *mod* Ulbricht og *for* DDR-oppositionen. Han var nok i ledtog med den “partifjendtlige fraktion” med blandt andre Karl Schirdewan og Ernst Wollweber, der netop havde lidt nederlag.⁵¹

Efter nogle dage i frihed blev Vieweg interneret, og måneders daglige af-

høringer om, hvad han havde foretaget sig i vesten – og i øvrigt inddrog hele hans liv fra barndommen og frem – begyndte. Han skulle også ydmyge sig og offentligt beklage, at han havde forladt DDR. I den første tid var der ikke tale om egentlige fængselsforhold, selvom han var isoleret og forhørene var udmarvende, men efterhånden forværredes hans situation, og i slutningen af marts 1958 blev han overført til et fængsel. Her led han et alvorligt nervesammenbrud. Men efter kort tid kværnede møllen videre, forhørene kunne vare over 10 timer dagligt, og der fulgte nu to retssager. I den første blev han i maj 1958 idømt 4 år og 8 måneders fængsel for "spionage" og "republikflugt". Partiavisen "Neues Deutschland" skrev om ham, at han var en førende revisionistisk fjende af partiet og det østtyske folk. Domstolene var under SED's kontrol, og ledelsen fandt straffen for mild, så i den appellerede sag fra 30. september til 1. oktober 1959 skærpede DDR's højesteret dommen til 12 år, inddragelse af hans formue og 5 års "arestab" efter straffen. Samtidig fik Marga Langendorf 7 års fængsel og samme vilkår i øvrigt. De forsvandt nu i DDR's fængsler, for Viewegs vedkommende flere år i den berygtede "Sonderhaftanstalt Bautzen II" i Sachsen.⁵² Da han i 1966 fortalte Niels Finn Christiansen og mig om dette, sagde han som tidligere nævnt, at han i de to første år havde siddet totalt isoleret og uden adgang til aviser og bøger eller besøg af familien, så han ikke anede, hvad der foregik i verden. I Bautzen II måtte man dog hver måned modtage og skrive et brev, men begge dele måtte højst fylde 20 linjer.

Højesteretssagen var en ren politisk skueproces. Thomas Wegener Friis og Adi Frimark har i Stasi-arkivet i Berlin – Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienste der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik (BStU) – gennemgået akterne og lyttet til båndoptagelser fra sagen (hele retssagen blev optaget). De påviser, at Viewegs egentlige forbrydelse i regimets øjne ikke var spionage eller republikflugt, men det landbrugsprogram, han sammen med Langendorf havde publiceret før sin flugt i marts 1957. Alle en retssags formelle procedurer blev overholdt, men i realiteten var dommen afsagt på forhånd. Selv hans forsvarer, en Dr. Joachim Noack, der senere viste sig at være uofficiel medarbejder i Stasi, optrådte som anklager, for i DDR skulle de politiske sager først og fremmest være 'opdragende' for folket. Vieweg, sagde forsvareren opsummerende:

"har angrebet arbejder- og bondestatens magt for at eliminere statens forfatningsmæssige grundlag og den samfundsmæssige orden i Den Tyske Demokratiske Republik som led i den socialistiske lejr, og han vil blive stillet til regnskab. Efter præsentationen af bevismaterialet kan det konkluderes, at anklagerne er blevet bekræftede i enhver henseende".⁵³

Den anklagedes forbrydelse blev en slags event, og samfundets sanktioner skulle fremstå hårde, retfærdige og rensende. Som Wegener Friis og Frimark skriver:

“Fjernelsen af Vieweg som et råddent æble fra en ellers sund partigren blev understreget af en fuldstændig lydoptagelse af retssagen, der varede i næsten 14 timer. Dette tragiske historiske lyd-dokument komplementeres af statsanklagerens sigtelser, protokollen og endelig selve dommen. Dokumenterne er helt enslydende og fortæller uden undtagelse den samme historie – om en mand i en håbløs situation, konfronteret med autoriteter, der er fast besluttede på at bevise hans skyld uanset hvad ... Kernen i hans forræderi var ikke nødvendigvis hans flugt, det var “Det nye landbrugsprogram”. Det blev så flankeret af to hjælpeargumenter, nemlig diskrediteringen af Vieweg som person og kortlægningen af hans kontakter i Vesttyskland”.⁵⁴

Alle de gamle rygter fra kontrolkommissionen om Viewegs slette karakter og dubiøse kontakter i emigrationstiden forstærkede billedet af ham som en skurk. Det var også ved snyd og bedrag, han havde skabt sig en karriere i DDR, idet han bedrog partiet, samtidig med at han konspirerede imod det. Til sidst var han og Langendorf åbent gået over til “de imperialistiske hemmelige tjenester mod betaling”. Hans motivation havde foruden penge været “had til DDR”. Det var dog betegnende, at den spionage, Vieweg *rent faktisk* gennem GAK havde foretaget for DDR’s og KGB’s sikkerhedstjenester i Forbundsrepublikken, blev holdt udenfor.⁵⁵

Viewegs forsvar for sig selv sigtede ikke på en frifindelse, som han på dette tidspunkt må have set som uopnåelig, men på at få så relativt kort en straf som muligt, efter at sagen var blevet appelleret. Følgelig prøvede han at samarbejde med retten. På sagens første dag var han dog ret aktiv i sit forsvar mod anklagerens og dommerens overfusninger, mens han den anden og sidste dag virkede mere resigneret efter den foregående dags voldsomme tirader mod ham. Det hjalp heller ikke, at Marga Langendorf efter en forudgående præparering hos Stasi med klangløs røst udtalte, at de bevidst havde begået forræderi mod DDR.⁵⁶

Processens andendag drejede sig især om det “revisionistiske” landbrugsprogram. Rettens påstand, fra anklager over dommer til forsvarer, var, at Vieweg og hans assistent derved havde tilsigtet “genindførelsen af kapitalismen” i DDR. Han havde foreslået en anden politisk linje for landbruget end partiledelsens, og dermed havde han beredt “Den Tyske Demokratiske Republiks fjender en frugtbar jord for et kontrarevolutionært kup”.

Vieweg sagde ikke så meget denne dag. Det virkede som før nævnt, som

om han i realiteten havde givet op. Landbrugsprogrammet havde jo ikke haft til hensigt at genindføre kapitalismen, men tværtimod at forbedre socialismens funktionsmåde; det var dog klart, at han i midten af 1950'erne ligesom Wolfgang Harich og andre kritikere faktisk havde ønsket en anden, mindre stalinistisk, kurs og formentlig også en ny ledelse (de ændrede signaler med Khrusjtjov i Sovjetunionen blev som nævnt aldrig reelt fulgt i DDR). Og dette var nu, et par år efter, ensbetydende med fraktionsdannelse og dermed forræderi over for partiet og staten. Til sidst sagde han, at han "indrømmede det fulde omfang af sine forbrydelser og [var] parat til at påtage sig det fulde ansvar".⁵⁷ Mønstreret med en angergiven synder fra utallige politiske processer i Sovjetunionen og østlandene havde gentaget sig. Partiet havde altid ret.

31 år senere, i april 1990, mens DDR stadig eksisterede, blev Viewegs og Langendorfs sag ligesom Harichs og andres taget op til revision af DDR's højesteret. Dommen fra 1959 blev omstødt og Vieweg dermed rehabiliteret. I den nye dom hed det, at domsafsigelsen fra 1959 på falsk måde var gået ud fra, at en virkeliggørelse af "Det nye landbrugsprogram" ville have forhindret udviklingen af den socialistiske produktion og i stedet ville have frembragt kapitalistiske produktions- og ejendomsforhold. De to forfattere stræbte "åbent mod en forbedring af den stagnerende landbrugsproduktion". En fremme af enkeltbondebrug ville også have været i overensstemmelse med grundsætningen i DDR's forfatning fra 1949, artikel 20, som sagde, at bøndernes private initiativer skulle understøttes.⁵⁸

Men da havde Vieweg været død i 14 år.

Tilbage til efterretningsarbejde

Kort før julen 1964 blev Vieweg benådet og løsladt efter over syv års inde-spærring og kunne vende tilbage til Gertrud i lejligheden i Berlin-Pankow. Marga Langendorf var kommet fri et år tidligere. Forholdene var nu anderledes i DDR; regimet med Ulbricht i spidsen sad sikkert i sadlen, og der var en vis økonomisk fremgang, især på det industrielle område, mens landbruget stadig haltede bagefter. Der var ikke tale om noget tøbrud, men ledelsen må have resolveret, at de to tidligere kritikere ikke længere udgjorde nogen politisk fare. Og løsladelsen var heller ikke uden betingelser. Stasi ville stadig kontrollere Viewegs gøren og laden, hvad han indvilligede i, og kort efter blev han knyttet til tjenesten som uofficiel medarbejder med kodenavnet "Nordland". Allerede i 1930'erne og 50'erne havde han jo arbejdet for efterretnings-tjenesterne, og foruden aktiviteten i Vesttyskland havde han i 1950'erne udarbejdet en liste med 13 navne på danskere, som måske kunne være 'interessante' for dem.

Efter nogle måneder skaffede Stasi ham en tilknytning til det Nordiske Institut under Ernst-Moritz-Arndt Universitet i Greifswald ved østersøkysten.⁵⁹

Det var altså her, Niels Finn Christiansen og jeg mødte ham. Vi vidste godt, at Stasi eksisterede, men drømte ikke om, at en universitetsansat var Stasi-medarbejder. Det var først senere, det blev klart, hvor megen magt Stasi faktisk havde haft i DDR, og afsløringen af Vieweg som spion blev først offentligt kendt i Danmark i 1996 med Herborgs og Michaelsens i note 4 omtalte bog.

I brevene havde Vieweg ikke omtalt sin politiske skæbne – formentlig også på grund af censuren – og naturligvis heller ikke sin Stasi-tilknytning. Vi havde jo skrevet prisopgaver om Socialdemokratiets historie, og det var for os at se anledningen til, at vi blev inviteret til Greifswald for at holde forelæsninger. Om sin interesse for det danske Socialdemokrati skrev Vieweg i sit første brev, at han ved universitetet arbejdede:

“med et forskningstema, der gaar over flere aar og er om den socialdemokratiske idéudvikling i de skandinaviske lande, og i dette sammenhæng interesserer mig naturligvis ogsaa tysk socialdemokratis teoretiske indflydelse paa de skandinaviske partier ... De vil kunne forstaa, at jeg ikke bare fra rent videnskabelig synspunkt interesserer mig for Deres udarbejdelse, men ogsaa fordi jeg føler mig personligt stærkt knyttet til Deres land og dansk arbejderbevægelse”.⁶⁰

Hvis der på dette tidspunkt fandtes et sådant forskningstema, var det nok ret nyt.⁶¹ Naturligvis kan der have ligget efterretningsmæssige interesser bag invitationen, men nok *også* en videnskabelig interesse (de to ting behøver jo ikke at være adskilte!). I diskussionen efter vores forelæsninger den 10. og 11. maj 1966 udviste Vieweg i hvert fald ret stor viden om dansk arbejderbevægelses historie. Hans hovedtese var, at Lassalle havde haft større ideologisk betydning for partiet end Marx, og det var vi ikke helt uenige i. Han sagde også, at marxismen var umulig at anvende i Danmark på grund af klasseforholdene mellem bønder og arbejdere – Danmark havde historisk været et landbrugssamfund. Socialdemokratiet havde sikret demokratiet, men udover dette og den store offentlige sektor var dets rolle nu udtømt, der var ikke længere noget socialistisk mål.⁶²

I et brev dateret 15. oktober 1965 kan man dog – i bagklogskabens klare lys – fornemme lidt mere end videnskabelig interesse: Her efterlyste Vieweg kilder til den socialdemokratiske revision af forsvars- og neutralitetspolitikken efter 1945 og nævnte også forholdet til NATO. I et fælles brev svarede Niels Finn og jeg ham, at:

“der ikke findes tilgængelige kilder om disse spørgsmål. Vi er her inde på problemer, der af hensyn til den nationale sikkerhed omgærdes med en vis hemmelighedsfuldhed, som naturligt er; vi ved ikke mere om disse spørgsmål, end hvad der kan læses i offentlige publikationer, men for at undgå evt. misforståelser vil vi helst udelade dette spørgsmål i vores forbindelse med Dem. Desværre er verden sådan i dag på dette punkt, at selv de bedste intentioner i videnskabelig retning i næste øjeblik kan blive udlagt som illoyalitet, eller hvad der er endnu værre”.⁶³

Uden at vi for alvor havde lugtet luntten, var vi altså alligevel ikke totalt naive!

Fra 1967 blev Vieweg fast tilknyttet instituttet i Greifswald med speciale i felterne “den nordeuropæiske arbejderbevægelses historie” og “Nordeuropas inden- og udenrigspolitik” – en stor mundfuld, må man sige. Han kom aldrig mere til at beskæftige sig med landbrugsvidenskab. I 1967 fik han sine ‘borgerlige’ rettigheder tilbage. Han blev endvidere redaktør af instituttets tidskrift “Nordeuropa”, hvor han blandt andet skrev de i fodnote 61 nævnte artikler om skandinaviske forhold. De går ikke i dybden, men har oversigtspræg. I 1967 blev han endelig udnævnt til professor ved universitetet.

Ved siden af sit universitetsarbejde fik Vieweg efterhånden mange efterretningsmæssige opgaver for Hauptverwaltung Aufklärung (HV A des MfS) under Markus Wolf – og stadig større begunstigelser og penge –, blev tolk ved østersøkonferencerne, sendt til Ungarn på mission med mere. Det lykkedes ham også at rekruttere danske agenter, i alt fald den mangeårige DKP’er Otto Sand (ekskluderet af DKP i 1969, men senere genoptaget), som han en overgang havde boet hos under sit eksil i Danmark. Ellers drejede hans efterretningsarbejde sig i høj grad om at plante desinformation, hvor formålet var med både rigtige og forvanskede informationer at fremme DDR’s interesser i udlandet.⁶⁴

Det vil føre for vidt her at gå ind på Viewegs øvrige spionageaktiviteter, jeg henviser til Scholz’ “Bauernopfer”, siderne 214-231. Hvad man end måtte mene om den slags arbejde – og jeg ser det ikke som sympatisk, men vinklen var en anden i DDR – så må man i hvert fald på det menneskelige plan konkludere, at han rejste sig igen. Han var både fysisk og psykisk mærket, men ikke knækket. En sand overlever. Det viste sig også i privatlivet, hvor han flyttede sammen med den ti år yngre enke efter en professor ved universitetet, Elisabeth Rothmaler, og i februar 1968 blev skilt fra Gertrud.

Niels Finn Christiansen og jeg var jo i Greifswald i et akademisk og ikke i et politisk ærinde, selvom grænsen mellem historie og politik kan være hårfin. Målt med vores beskedne studentertilværelse derhjemme blev vi fyrsteligt beværtet og kørt i bil fra Greifswald til Østberlin og tilbage til Warnemünde

ved Rostock, da vi skulle hjem efter seks dage. Ved en middag hos ægteparret Vieweg i deres beskedne lejlighed i Pankow traf vi også på DKP-avisen "Land og Folks" korrespondent i Østberlin, Claus Ingemann Jørgensen, og den tidligere chefredaktør for den populære aftenavis "BZ am Abend", Ernst Hansch, som havde været Viewegs ven og medarbejder siden slutningen af 1940'erne og også havde været med i GAK. Gertrud var som tidligere nævnt ansat som redaktør ved den danske afdeling af "Radio Berlin International."⁶⁵

Og naturligvis talte vi politik, både før og efter vores forelæsninger. Vi var begge socialister, jeg som medlem af SF, Niels Finn uden for partierne. Men vi var ikke kommunister, og vores værter og de SED-medlemmer, vi var sammen med – i Berlin havde vi blandt andet samtaler med ledere af Institut für Marxismus-Leninismus – fandt hurtigt ud af, at vi lå langt til venstre for SED! Vi var således mere kritiske over for USA's Vietnamkrig, end de var, og vi var også kritiske over for DDR og dets mangel på demokratiske rettigheder og dets drakoniske straffemetoder, således anvendte de stadig guillotinen! På Institut für Marxismus-Leninismus kritiserede vi ligeledes, at de kun havde østlig, marxistisk-leninistisk litteratur og stort set ingen vestlig litteratur, end ikke progressive vestlige historikere og sociologer. Men naturligvis oplevede vi også gode ting i DDR, således den fulde beskæftigelse og kvinder og børns nye rettigheder. Før den blev en betonby, fremtrådte Østberlin også mere indbydende. Mange tomter fra udbombede huse var beklædt med græs, så der var lys og luft i byen.

Vieweg begyndte snart at omtale i hvert fald mig som "den danske anarkist" på grund af min åbenmundethed (måske tænkte han på sin egen tidligere, farlige åbenmundethed). Det kom os formentlig, uafvidende, til gavn, for selvom vi havde møder med folk, som vi bagefter kun har kunnet identificere som Stasi-folk – de kom med den store, nyligt udkomne Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung som boggaver – så forsøgte de ikke at rekruttere os. Brevet fra 1. november året før gjorde måske også sin virkning. Thomas Wegener Friis har senere i partiarkiverne fundet et dokument fra instituttet, hvor Niels Finn og jeg politisk bliver karakteriseret således: "Beide stehen ideologisch auf dem Standpunkt des Revisionismus und sind Anhänger der Theorie vom Wohlfahrtsstaat". Det var åbenbart sådan, vi argumenterede mod deres marxistisk-leninistiske præk. Af andre bemærkninger i dokumentet kan man forstå, at de anså os for politisk umodne.⁶⁶ Netop den formel var den eneste gyldige undskyldning for borgere i DDR for at sige nej tak til en opfordring oppefra om at blive medlem af SED!

Viewegs sidste skrift fra marts 1976, bestilt af Volksmarine, var en 90 siders rapport om den danske rustningsindustri. Efter kort tids sygdom døde han 2. december samme år, 65 år gammel.⁶⁷ Gertrud Vieweg, som hele tiden

havde været et mere stålsat partimedlem end han, oplevede die Wende 1989-1990 og døde først i 2009 i en alder af 96 år.⁶⁸

I dag må Kurt Vieweg ses som en af de oppositionelle østtyske kommunister, der i en afgørende periode forsøgte at ændre SED-diktaturet indefra til en lidt mere demokratisk udgave – til en tidlig version af ‘socialisme med et menneskeligt ansigt’ –, og som ikke à la Ulbricht og Honecker opgav tanken om en tysk genforening. Han er da også et af efterfølgerpartiet Die Linkes forbilleder. Men mønten har to sider, for med eller mod sin vilje – dog formentlig med – var han samtidig en servil tjener for de østtyske og sovjetiske efterretningsvæsener og en kommunist, der trods den forfølgelse, han havde været udsat for, næppe nogensinde opgav troen på kommunismen efter sovjetisk model. Denne model skulle ganske vist tilpasses det enkelte lands særlige forhold, hvad der – efter historien at dømme – var og er en håbløs opgave. Hans personlige erfaringer fra de gryende demokratiske velfærdsstater i Danmark og Sverige vejede trods alt ikke tilstrækkelig tungt i forhold til troen på de ‘antifascistiske’ og ‘antiimperialistiske’ staters historiske mission. Han kan ses som en af de utallige idealister i det 20. århundrede, der blev misbrugt og senere knust under et diktatorisk systems jernhæl. Trods sin ‘genopstandelse’ genvandt han aldrig sin tidligere betydning, men spiste nådsensbrød hos systemet.

Med hilsen til Vieweg fra den danske anarkist!

Noter

1. https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_von_Oppositionellen_in_der_DDR, 11.5.2020. Jeg takker Niels Finn Christiansen, Hans Uwe Petersen, Michael F. Scholz og Thomas Wegener Friis for velvillig læsning af og kommentarer til artiklen. Ansvar for indholdet er dog kun mit.
2. Han kan dog findes på Wikipedia, se https://de.wikipedia.org/wiki/Kurt_Vieweg, 9.5.2020.
3. Brev fra Kurt Vieweg til Claus Bryld, 17.8.1965, Claus Brylds arkiv.
4. Michael F. Scholz, *Bauernopfer der deutschen Frage. Der Kommunist Kurt Vieweg im Dschungel der Geheimdienste*, Berlin: Aufbau Taschenbuch Verlag, 1997: 24-55. Året før Scholz' bog udkom Mette Herborg og Per Michaelsen: *Stasi og Danmark. De østtyske arkiver afslører agenter og medløbere*, Viborg: Holkenfeldt 3, 1996. Her er også en skildring af Viewegs løbebane, ikke mindst hans efterretningsaktiviteter, se s. 158-170 et passim. Skildringen er i hovedtrækkene korrekt, omend journalistisk skarpvinklet. Korrektheden gælder også skildringen af Niels Finn Christiansens og mit besøg, se s. 168, men overordnet er bogen stærkt tendentiøs. Den bringer mange 'afsløringer' af især socialdemokrater og radikale, men ikke nogen, der for en historisk betragtning er af betydning. Endelig skrev journalisten Lars Halskov 11.4., 18.4. og 21.4. 2004 tre lange artikler om

Vieweg i "Politiken" under titlen "Den dobbelte mand". Lige som Herborgs og Michælens bog er de dog kun anvendt perifert her.

5. Scholz' førnævnte værk er det mest centrale, men se også samme: *Skandinavische Erfahrungen erwünscht? Nachexil und Remigration. Die ehemaligen KPD-Emigranten in Skandinavien und ihr weiteres Schicksal in der SBZ/DDR*, Stuttgart: F. Steiner, 2000.

6. Se Scholz 1997: 15-23. Scholz bygger på Viewegs utrykte levnedberetning, der findes i Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR im Bundesarchiv, Berlin (SAPMO.BA.DY 30/IV 2/4/393, Lebenslauf), 1.8.1952.

7. Ibid.: 24-55.

8. Steffen Steffensen, *På flugt fra nazismen. Tysksprogede emigranter i Danmark efter 1933*, København: C. A. Reitzel, 1986; Ole Stender-Petersen: "Den tyske, kommunistiske emigration i Danmark 1933-1945", *Meddelelser om forskning i arbejderbevægelsens historie* 1978 (10-11); Hans Uwe Petersen: "De vanskelige år. Tyske kommunister i eksilet i Danmark, 1939-1941/43", *Årbog for arbejderbevægelsens historie* 1990 (20); Samme: "Tyske kommunister i landflygtighed og under besættelsen", *Årbog 2009. Arbejdermuseet og Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv* 2010. En særstilling indtager Carl Madsen: *Flygtning 33. Strejflys over Hitlers Danmark*, København: Stig Vendelkær, 1972, som både er en anklage mod Fremmedpolitiet og andre danske myndigheders og politikeres behandling af flygtningene og et subjektivt politisk manifest. For en gennemgang af omstændighederne omkring værket og Carl Madsens samarbejde med Vieweg, se Chris Holmsted Larsen, *Den folkekære stalinist. En biografi om Carl Madsen*, København: Gyldendal, 2017: 308-362. For en videnskabelig behandling af dansk flygtningepolitik under besættelsen, se Hans Kirchhoff og Lone Rünitz, *Udsendt til Tyskland. Dansk flygtningepolitik under besættelsen*, Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2007.

9. Scholz 1997: 24. For hele komplekset af hemmelig, illegal kommunistisk virksomhed i mellemkrigstiden, se Morten Møller, Niels Erik Rosenfeldt og Jesper Jørgensen, *Den røde underverden. Hemmelig kommunistisk virksomhed i Skandinavien mellem to verdenskrige*, København: Gyldendal, 2019.

10. Petersen 2010: passim. Se også Møller et al.: 111 f., passim.

11. Hermann Weber, "Vorwort", Scholz 1997: 11 f.

12. Scholz: op.cit.: 31 f.

13. Petersen 2010: passim.

14. Scholz 1997: 34.

15. Claus Bryld: *Den demokratiske socialismes gennembrudsår. Studier i udformningen af arbejderbevægelsens politiske ideologi i Danmark 1884-1916 på den nationale og internationale baggrund*, København: SFAH, 1992: 244-247.

16. Scholz 1997: 51 f., 55. Oversat af Claus Bryld.

17. Om udrensningen i Østtyskland, se Claus Bryld, "Mellem Holocaust og Gulag. Erindring og glæmsel i Europa", Sofie Lene Bak et al. (red.), "Kildekunst". *Historiske og kulturhistoriske studier. Festskrift til John T. Lauridsen*, København: Det Kongelige Bibliotek 2016: 507-518.

18. Hermann Weber, "Die Deutsche Demokratische Republik als "sozialistischer Staat"", Werner Conze og Volker Hentschel (red.), *Ploetz. Deutsche Geschichte. Epochen und Daten*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1996: 338.

19. Ibid.: 339. Se også Dietrich Staritz, *Sozialismus in einem halben Land. Zur Programmatik und Politik der KPD/SED in der Phase der antifaschistisch-demokratischen Umwälzung in der DDR*, Berlin: Wagenbach, 1976: 155-168.

20. Die Länder var endnu ikke blevet erstattet af Bezirke.

21. Scholz 1997: 58 ff.

22. Ibid.

23. Ibid.: 61 f.

24. Ibid.: 63 f., 68.

25. Wilfried Loth, *Stalins ungeliebtes Kind. Warum Moskau die DDR nicht wollte*, München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1996: 136 f.; Scholz 1997: 71-83.
26. Citeret efter Wilfried Loth, *Die Sowjetunion und die deutsche Frage. Studien zur sowjetischen Deutschlandpolitik von Stalin bis Chruschtschow*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2007: 68.
27. Scholz 1997: 85.
28. Ibid.: 85-94, 97. KPD blev i 1956 forbudt som et forfatningsfjendtligt parti.
29. Citeret efter Ibid.: 98. Vieweg vidste, at det ikke gik særlig godt for det østtyske landbrug og talte således imod bedre vidende, se Ibid.: 105 f.
30. Se herom generelt i Georg Hermann Hodos, *Schauprozesse. Stalinistische Säuberungen im Osteuropa 1948-54*, Berlin: LinksDruck Verlag, 1990. DDR er behandlet s. 176-198. På grund af Berijas fald i 1953 antog skueprocesserne i DDR en mindre ekstrem karakter end i de fleste østeuropæiske lande. Men Hodos behandler ikke de senere processer i 1950'erne.
31. Scholz 1997: 110-114.
32. Ibid.: 119-148, 228.
33. Helmut Müller-Engbergs, Jan Wielgohs og Dieter Hoffmann (red.), *Wer war Wer in der DDR? Ein biographisches Lexikon*, Berlin: Ch. Links, 2010.
34. Ibid.; Scholz 1997: 139 f. Vedrørende initiativet til den nye spionagetjeneste, se også Hubertus Knabe: *West-Arbeit des MfS. Das Zusammenspiel von "Aufklärung" und "Abwehr"*, Berlin: Ch. Links, 1999: 66 f.
35. Vesttyskland spionerede også i Østtyskland og var under Adenauer ikke til sinds at slutte et kompromis med den østtyske ledelse. Om den tidlige vesttyske spionage mod DDR, se Ronny Heidenreich, *Die DDR-Spionage des BND. Von den Anfängen bis zum Mauerbau*, Berlin: Ch. Links, 2019.
36. Loth 2007: 101-174. Se også Peter Ruggenthaler, *Stalins grosser Bluff. Die Geschichte der Stalin-Note in Dokumenten der sowjetischen Führung*, Berlin: R. Oldenburg, 2007.
37. Scholz 1997: 154 f., 162-171; Jens Schöne, *Die Landwirtschaft der DDR 1945-1990*, Erfurt: Landeszentrale für politische Bildung Thüringen, 2005: 29 f.; https://de.wikipedia.org/wiki/Landwirtschaft_in_der_DDR, 23.5.2020.
38. Ibid.: 3 f.
39. Schöne 2005: 39 f.
40. Scholz 1997: 173-179, citatet: 179; Scholz 2000: 158.
41. Scholz 1997 indeholder bogen igennem talrige eksempler på bagvaskelse og anklager for forræderi mod Vieweg, anklager som nu er tilgængelige i SAPMO og i BStU. Også Scholz 2000 opregner anklagerne: 155, 159 ff., passim.
42. Engbergs et al. 2010; Scholz 2000: 161.
43. Scholz 1997: 185-188; Scholz 2000: 199 f. Om Harich, se Engbergs et al. 2010.
44. Landbrugsprogrammet er aftrykt i Scholz 1997: 235-242. Under en afhøring i kontrolkommissionen 5. februar 1957 opsummerede Vieweg det selv i tre punkter: "1.) Under de betingelser, der er i DDR, må kollektiviseringens tempo være langsommere. 2) Formerne for overgangen til socialismen i landbruget må være mere mangfoldige, og bønderne må have mere passende betingelser. 3. Der må iværksættes en landbrugsrpolitik, hvor de bønder, som ikke er indstillede på at indtræde i landbrugsproduktionskooperativerne [kollektiverne] bliver vundet for opbygningen af socialismen". Citeret efter Scholz 2000: 201. Oversat af Claus Bryld.
45. Scholz 1997: 189 ff.; Engbergs et al 2010.
46. Scholz 1997: 200-203.
47. Halskov 18.4.2004.
48. Se også Herborg & Michaelsen 1996: 169.
49. Scholz 1997: 202-213; Thomas Wegener Friis og Adi Frimark: "The Political Trial against Kurt Vieweg", Martin Göllnitz, Nils Abraham, Thomas Wegener Friis og Hel-

- mut Müller-Engbergs (red.): *Konflikt und Kooperation. Die Ostsee als Handlungs- und Kulturraum*, Berlin: Peter Lang, 2019: 289-292.
50. Citeret efter Hodos 1990: 197.
  51. Scholz 1997: 210.
  52. Ibid.: 212 f.; Friis & Frimark 2019: 293 f.
  53. Citeret efter Wegener Friis & Frimark 2019: 296. Oversat af Claus Bryld.
  54. Ibid.: 294 f. Oversat af Claus Bryld.
  55. Ibid.: 300 f., 305 ff.
  56. Ibid.: 298.
  57. Ibid.: 304 f.
  58. Scholz 1997: 226.
  59. Scholz 1997: 214 f. Se også Wegener Friis & Frimark 2019: 306.
  60. Brev fra Kurt Vieweg til Claus Bryld, 17.8.1965, Claus Brylds arkiv.
  61. Vieweg publicerede faktisk året efter en artikel i instituttets videnskabelige tidsskrift *Nordeuropa. Jahrbuch für Nordische Studien* 1, artiklen "Zu den neuen Aspekten der gegenwärtigen ideologischen Diskussion in der dänischen Sozialdemokratie" og i nr. 2, 1967, artiklen "Die Grosse Sozialistische Oktoberrevolution und die dänische Arbeiterbewegung". Herborg & Michaelsen 1996 anfører, at Vieweg i 1970 var leder af en forskergruppe, der beskæftigede sig med "arbejderbevægelsens historie og de nordeuropæiske landes inden- og udenrigspolitik" (s. 166).
  62. Mine noter fra diskussionen 10. og 11. maj 1966, Claus Brylds arkiv.
  63. Brev fra Niels Finn Christiansen og Claus Bryld til Kurt Vieweg, 1.11.1965, Claus Brylds arkiv.
  64. Scholz 1997: 219; Halskov 25.4.2004.
  65. Engbergs et al. 2010; Scholz 2000: 378.
  66. SAPMO-Barch: DY 30/IV A 2/20 – 511: Aktennotiz über den Besuch der Herren Bryld und Christiansen (beide Dänemark) im IML, 15.6.1966. Også Vieweg aflagde beretning om vores besøg, se SAPMO-Barch: DY 34/8123: Bericht über den Aufenthalt der dänischen Nachwuchswissenschaftler N.F. Christiansen und C. Bryld in Berlin vom 12.-16. Mai 1966.
  67. Scholz 1997: 226 f.
  68. Skriftligt oplyst af Hans Uwe Petersen.

Claus Bryld, dr.phil.
professor emeritus ved Roskilde Universitet
bryld@ruc.dk